

Az erdélyi vallásszabadság és a 16–17. századi Európa

I. BEVEZETÉS

A 16–17. századi erdélyi és európai politikai és vallási viszonyok összehasonlításával hangsúlyozható és kimutatható, hogy a vallási türelmetlenségben izzó Európában Erdély a felekezeti béke szigete volt. Az 1568–1690 közötti időszakban az Erdélyi Fejedelemségben a tolerancia jegyében virágzott a művelődés és a vallási élet.

A vallásszabadság törvénybe iktatásával az Erdélyi Fejedelemség a 16. századi Európa legfelvilágosultabb államai közé emelkedett. A 16. századi Európa nem ismerte a vallási türelemnek semmilyen formáját. A korabeli római katolikus egyház eretnekségnek minősített minden olyan teológiai és vallási kérdést, amely eltért az övétől, és mint Isten elleni bűnt, halállal sújtotta a követőket. Eközben a 16. századi reformátorok Luther Márton,^[1] Kálvin János,^[2] Knox János azokat az eszközöket alkalmazták ellenfeleikre, amelyeket a Szent Szék^[3] és az Inkvizíció^[4] alkalmazott ellenük. A reformátorok kezdetben a vallásszabadság és a vallási tolerancia jegyében tevékenykedtek és nyilatkoztak. Ez az álláspontjuk idővel megváltozott, és a vallási toleranciát figyelmen kívül hagyva üldözték és büntették a reformátori elvek alapján eretnekeknek nyilvánított reformátorokat és vallási csoportokat.

János Zsigmond fejedelem az erdélyi rendekkel egyetemben a szabad gondolkodás és szabad igehirdetés elvét elfogadva a nyugat-európai országokkal szemben nem tűzzel és vassal irtotta a vallás-és lelkiismereti szabadságot, hanem hitvitákon tárgyalták meg

[1] Luther Márton (Eislebenben, 1483. november 10. – Lutherstadt Eislebenben mh., 1546. február 18.), a protestáns reformáció szellemi atyja, teológus, reformátor, a wittenbergi egyetem bibliatanára.

[2] Kálvin János (Noyon, 1509. július 10. – Genf, 1564. május 27.), francia származású svájci reformátor, keresztyén tudós, a Genfi Akadémia alapítója.

[3] A Szentszék vagy Apostoli Szentszék név magát a pápát és a Római Kúria szerveit jelenti, melyek az ő nevében járnak el. (V. ö. <http://lexikon.katolikus.hu/R/római%20kúria.html>)

[4] Az inkvizíció latin neve *'inquisitio haereticarum pravitatis'*. Az elsődleges célja a tévelygő eretnekség kinyomozása volt, amelyet a katolikus egyház által működtetett sajátos jogi eljárás követett. Az inkvizíció által lefolytatott jogi eljárást, a katolikus dogmáknak ellenszegülő, azokat nem tisztelő személyek és eretnekek megbüntetésére zárta. (V. ö. <http://lexikon.katolikus.hu/1/inkvizicio.html>)

a különböző hittételeket és vallási nézetkülönbségeket.^[5] Az 1568-as tordai vallásbéke kihirdetésével János Zsigmond erdélyi fejedelem és az erdélyi rendek a svájci és a szászországi reformáció türelmetlenségével szemben a kialakulóban lévő felekezetek közötti békét és toleranciát részesítették előnyben. A fejedelem igazi kegyúrként uralkodott és viszonyult a felekezeti vitákhoz. A keresztyén vallások védelmezőjeként lépett színre.^[6] Az elkövetkező évtizedekben a vallási tolerancia és szabadság szellemisége határozta meg az erdélyi valláspolitikát.^[7]

II. A VALLÁSSZABADSÁG KÉRDÉSE A 16-17. SZÁZADI ERDÉLYBEN

Az 1568. január 6. és 13. között tartott tordai országgyűlésen fogalmazták meg a vallás- és lelkiismereti szabadságot.^[8] Nemzetközi jelentősége abban rejlett, hogy a világon először az Erdélyi Fejedelemségben, az 1568-ban tartott Tordai országgyűlésen mondták ki, mindenki azt a vallást gyakorolhatja, amely felfogásával megegyezik. Az országgyűlésen elfogadták, hogy a hit Isten adománya, amely a hallásból származik, Isten Igéjének hirdetése által. Az 1568-as tordai ediktum teológiai és vallásjogi értelmezésével kapcsolatban megoszlanak a vélemények. A történészek és jogtudósok egy része az egyéni lelkiismereti szabadság kodifikációját látja, egy másik csoport pedig az ediktumot valós tartalom nélkülinek véli. A második csoport határozottan hirdeti, hogy a vallásszabadság és

[5] Az 1568. március 3-án, Gyulafehérváron tartott zsinaton a magyarországi és erdélyi lutheránusok, reformátusok és unitáriusok hitvitája zajlott le. Lásd Pokoly, 1904, 213-215.; Pásztori Kupán, 2009, 253.

[6] Borsos Sebestyén (1520-1584) történetíró így jellemezte a fejedelmet: „istenfélő és tökéletes igaz fejedelem volt, kinek drágalatosabb nem volt a keresztyének között, aki Isten igéjének olyan tudakozója lett volna. A tanítóknak nem rontója, de oltalmazója volt, noha az Antikrisztusnak az ő találmányát minden szerzetivel megvetette, s a próféták és apostolok írása szerint az egyedül való Atyaistenről és annak az Ő Fiáról igaz vallásban vala, mindazáltal egyik fél tanítóit is nem háborgatva, sőt inkább azok iskoláit és tanítóit táplálta, Krisztus tanítása szerint azoknak kigyomlálását az Isten igéjére hagyja vala.” (Lásd Borsos, 1855, 27-28.)

[7] Péter, 2006, 73-83.

[8] Az 1568. március 3-án, Gyulafehérváron tartott zsinaton a magyarországi és erdélyi lutheránusok, reformátusok és unitáriusok hitvitája zajlott le. (Pokoly, 1904, 213-215.) Az Erdélyországbéli három nemzetül magyarországbéli atyánkfiaival egyetembe való végezésink, melyeket végeztünk ez mostani rész szerént való gyűlésünkbe, kit urunk ő felsége elmúlt Vízkereszt napjára tétettet vala ide Tordára 1568. esztendőben. In: Szilágyi, 1876, 2. köt. 343. „Urunk ő felsége miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezőtt, azonképen mostan és ez jelenvaló gyűlésébe azont erősíti, tudniillik, hogy midőn helyökön az predikátorok az evangyeliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig, senki kényszerítéssel ne kényszeritse az ű lelke azon meg nem nyugodván, de oly predikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nekie tetszik. Ezért pedig senki az superintendensök közül, se egyebek az predikátorokat meg ne bántassa, ne szidalmazassék senki az religióért senkitől, az elébbi constitutiók szerént, és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyegecssön az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás istennek igéje által vagyon.”

a tolerancia Erdélyben soha sem erősödött meg a mai modern értelmezés alapján.^[9]

Az 1568-as tordai országgyűlésen társadalmi, egyházi és teológiai kérdésekről döntöttek. Az Erdélyi fejedelemségben a négy bevett vallás (katolikus, lutheránus, református és unitárius) törvénybe iktatása és szabad gyakorlásának biztosítása mögött politikai erők és érdekek húzódtak meg. Az erdélyi vallásszabadság „szükségyszerűsége” az 1438-as Kápolnai Unióban^[10] megszületett politikai egyezségben és toleranciában gyökerezett. Az erdélyi rendek, a három natio (magyar, székely és szász) képviselőjében korán felismerték az egymásra utaltság fontosságát, szükségességét, a kölcsönös tolerancia és tisztelet politikai jelentőségét. A 130 évre visszatekintő politikai tolerancia eredménye volt az 1568-ban kihirdetett vallási tolerancia, amely emberi jogként tisztelt minden olyan vallási meggyőződést, amely a Szent Írás alapján fogalmazta meg tanítását és az állam által elismert „bevett vallások”^[11] kategóriájába tartozott.

Az 1568-as Tordai országgyűlés a szabad vallásválasztás és gyakorlás mellett a különböző keresztyén/keresztény bevett és megtúrt vallások együttélését, gyakorlását törvényben biztosította. Ezt a törvényt, azaz a négybevett vallás közötti jogegyenlőséget az erdélyi alkotmány egyik alappillérévé tette. A *‘recepta religio’* elve érvényesült a 16. századi Erdélyben. Az 1568-as Tordai országgyűlésen törvénybe iktatott és kihirdetett vallási tolerancia és vallásszabadság fontos vívmánya – a vallások együttélésének biztosítása mellett – az adott felekezet vallási meggyőződésének szabad terjesztése volt.

Az 1568. március 8-án Gyulafehérváron, a fejedelmi palotában tartott, a Szentháromság tanáról szóló hitvitán a megjelent katolikusok, ev. lutheránusok, reformátusok és unitáriusok nem tudtak egyezsége jutni. János Zsigmond erdélyi fejedelem elrendelte, hogy az Erdélyi fejedelemség vallási szempontból a vallásszabadság országa maradjon, ahol továbbra is szabadon tarthassanak hitvitákat a tolerancia jegyében.^[12] A tíz napos gyulafehérvári hitvita után 1568. augusztus 22-én Nagyváradra^[13] és az 1568. november 14-én Tordára^[14] összehívott zsinatokon folytatták a gyulafehérvári hitvitát. A teológiai viták a magyarországi és

[9] Király, 1975, 199–221.

[10] Az 1437. szeptember 16-án megkötött szerződésben az erdélyi vajdaságban élő magyar, székely és szász nemzet előljárói feltétlen hűséget fogadtak a magyar királynak. Ezen felül kölcsönös politikai és katonai segítségnyújtási egyezményt kötöttek, valamint rendezték az egyházi és világi hatalom és a három nemzet közötti politikai konfliktusokat (Lásd http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1437_szeptember_16_a_kapolnai_unio_letrehozasa/)

[11] A bevett vallások vagy a *‘recepta religio’* fogalom alatt az államilag elismert vallásokat értették a 16. századi Erdélyben. A bevett vallások közé tartoztak a katolikus, ev. lutheránus, református és unitárius vallások. Teljes mértékben megillette őket a vallásszabadság, az önkormányzati jog és az állami támogatás.

[12] Zsilinszky, 1881, 141–144.

[13] I. m. 144.

[14] Dávid Ferenc erdélyi reformátor meghívójának címe *Literae Convocatoriae ad Seniores Ecclesiarum superioris et inferioris Pannoniae ad indictam Synodum Thordanam ad tertium Martii diem editis Thesisibus ibidem disputandis...* Albae Iuliae 1568. (V. ö. Zsilinszky, 1881, 144.)

erdélyi reformátorok között zajlottak. Az erdélyi fejedelem éberem őrködött a hitelvek szabadságának biztosítása fölött. Az 1569-es, Meggyesen tartott országgyűlés a vallásügyi kérdésekben az 1566-os szebeni és 1568-os tordai végzéseket újította meg: „A religio dolgából így szoltunk, hogy az minémű artikulusok először Szebenbe 1566. esztendőbe szent Andrásnap gyűlésbe és annak utána tavalyi esztendőbe Thordán az vízkereszt napi gyűlésbe végeztetnek ez országbeli három nemzetül és magyarországbéli uraink atyánkfiától, azok épen minden cikkelyébe helyen maradjanak, kiket könyörgünk felségednek, hogy kegyelmesen mindennel megtartasson.”^[15] Az 1569. október 20-án Nagyváradon és a Meggyesen 1570. január havában tartott hitvitákon János Zsigmond erdélyi fejedelem az unitáriusokat vette pártfogásába. A több éves hitvitát a Marosvásárhelyen, 1571. január 6-án egybehívott országgyűlés zárta le. Kihirdette és törvénybe iktatta – a katolikus, ev. lutheránus, református vallások mellett – az unitárius vallás szabad vallásgyakorlatát. Az 1568. évi tordai országgyűlés vallásügyi határozatát ismételten megerősítették.^[16]

Az 1571–1690 között tartott erdélyi országgyűlések és a kiadott törvénykönyvek *Approbatæ Constitutiones*^[17] (1653) és a *Compilatæ Constitutiones*^[18] (1669)

[15] Az Erdélyországbeli három nemzetnek magyarországbéli nemességgel való végezések ez mostani purificatio Mariae napjára rész szerént való gyűlésekben, urunk új felsége parancsolatjából Meggyesbe szerzetett Articulusok 1569. esztendőbe. (Szilágyi, 1876, 2. köt. 353.)

[16] Az országgyűlés határozata: „Felséges kegyelmes Urunk, megértettük az felséged kegyelmes izenetit és propositióit, kikben felséged az istenigének predikálását és az mi hazánknak szükségét előnkbe számlálja, hogy felséged ilyen kegyelmes gondot visel mi reánk, azt mi felségednek alázatos és hü szolgálatunkkal örökké meg igyekezzük szolgálni. Miért hogy Krisztus urunk parancsolja, hogy először az isten országát és annak igazságát keressük, az isten igéjének predicalása és hallgatása felől végeztetett, hogy a mint ennek előtte is felséged országáival elvégezte, hogy az isten igéje mindenütt szabadon predikáltassék, az confessióért senki meg ne bántassék, se predikátor, se hallgatók, de ha valamely minister criminalis excessusba találatik, az superintendens megítélhesse, minden funkciójától priválhassa, azután az országból kiüzettessék.” Az Erdélyországbeli három nemzetnek magyarországbéli nemességgel való végezések ez mostani purificatio Mariae napjára rész szerént való gyűlésekben, urunk új felsége parancsolatjából Meggyesbe szerzetett Articulusok 1569. esztendőbe. (Szilágyi, 1876, 2. köt. 374.)

[17] Az *Approbaták* a II. Rákóczi György fejedelemsége idején, az 1653. január 15-én országgyűlés által elfogadott törvénygyűjtemény neve volt. Az 1541–1653 közötti időszakban tartott országgyűlési végzéseket tartalmazta. Teljes címe: *Approbatæ constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum, ex articulis ab anno millesimo quingentesimo quadragesimo ad praesentem huncusque millesimum sexcentessimum quinquagesimum tertium conclusæ, compilatæ; ac primum quidem per dominos consiliarios revisæ, tandemque in generali dominorum regnicolarum, ex edicto... principis... Georgii Rakoci... in civitatem Albam Juliam ad diem decimumquintum mensis Januarii anni praesentis congregatorum conventu publice relectæ, intermixtis etiam constitutionibus sub eadem diaeta editis.* Varadini: apud Abrahamum Kertesz Szenciensem, MDCLIII [1653]. (V. ö. https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_878/)

[18] A *Compilaták* I. Apafi Mihály fejedelemsége idején ülésező országgyűlés által elfogadott törvénygyűjtemény neve volt. Az 1653–1669 közötti időszakban tartott országgyűlési végzéseket tartalmazta. Teljes címe: *Compilatæ Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae Eidem Annexarum. Ex Articulis ab Anno Millesimo Sexcentesimo Quinquagesimo Quarto, ad praesentem huncusque Millesimum Sexcentessimum Sexagesimum Nonum conclusis excerptæ.* Michaellem Szentely Veres-egyhazi, Claudiopoli. (V. ö. www.real-r.mtak.hu/473/)

megújították és érvényben tartották a „recepta religio” elvét és ezáltal jogi garanciát biztosítottak az erdélyi vallásszabadságnak. Az erdélyi fejedelmek megválasztási feltételei (conditioi) között és az esküjében ott szerepelt a négy bevett vallás vallásszabadságának biztosítása. A fejedelmek esküt tettek azok biztosítására és tiszteletben tartására.

Az erdélyi fejedelmek idején a négy bevett vallás szabadságára érzékenyen ügyeltek az erdélyi rendek. Az erdélyi államiság biztosítása szempontjából különösen fontos szerepet töltött be a 4 bevett vallás közötti béke és egyensúly, amely a három jogalkotó nemzet között oszlott meg. Az erdélyi államiság alapjaiban rendült volna meg, amennyiben sérült volna a négy vallás közötti jogegyenlőség.

III. VALLÁSSZABADSÁG ÉS VALLÁSI TOLERANCIA A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

A 16. század végére a királyi Magyarország lakosságának mintegy 90 %-a lett protestáns. A magyar katolikus főpapság a Habsburg udvarral karöltve elindította a rekatolizációt, amely a történettudományban az ellenreformáció nevet kapta. A magyarországi ellenreformáció I. Rudolf trónra lépésével kezdődött.^[19] A tizenöt éves háború során I. Rudolf főkegyúri jogával élve sok esetben a katolikusoknak adta át a protestánsok templomait a karhatalom segítségével. 1604. április 8-án I. Rudolf a pozsonyi országgyűlés végzéseire utólagosan hozzáillesztett egy XXII. pontot is, amelyben megerősítette a korábbi protestánsellenes törvényeket és az országgyűléseken megtiltotta a vallásügyi kérdések tárgyalását.^[20] Az intézkedés

[19] I. Rudolf magyar király (Bécs, 1552. július 18. – Prága, 1612. január 20.).

[20] [AZ ERDÉLYI VALLÁSSZABADSÁG ÉS A 16-17. SZÁZADI EURÓPA...](http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=60400022.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D16: „1604. évi XXII. törvénycikk, hogy a vallásügyet a köztanácskozásokban és az országgyűléseken vakmerően senki ne bolygassa. Végezetül: habár Ő császári és királyi felsége, mind a hitelt érdemlő jelentésből, mind pedig abból a két rendbeli kérésből, a melyeket azok, a kik magukat Magyarország karai és rendei többségének nevezik, a fennebb említett fenséges fejedelem: Mátyás, ausztriai főherceg, sat., az ő igen kedvelt testvére utján terjesztettek föl, mint eddigelő még szokatlan és épen új dolgot csodálkozással és kedvetlenül értette meg: 1. § Azt, a mit azok az ő vallásuk megháborításáról, templomaik és jövedelmeik elvételéről, papjaik vagy prédikátoraik elmozdításáról ő fenségének úgy írásban, mint szóval előterjesztettek és fölfejtettek: 2. § És ezenfölül ő fenségének a szentséges császári felség előtt való közbenjárását alázattal a végett sürgették, hogy Ő felsége mindazokat nekik visszaadja, hogy vallásuknak szabad gyakorlatában maradhassanak, avval élhessenek, s annak örvehdhessenek: 3. § De ő fenségének a megkeresésére és figyelmeztetésére, sem kérvényükre azok, a kik annak részesei lenni szándékoztak, saját nevüket aláírni nem akarták, sem azt, hogy melyik valláshoz tartoznak, be nem vallották, sem azt, hogy a miért panaszkodtak, hogy mely templomokat és jövedelmeket vettek el tőlük, előadni nem akarták: 4. § Hanem csak általánosságban maradván, a föltett szándékuktól magukat egykönnyen eltántoríttatni nem engedték, és ez által ezen országgyűlés közönséges tárgyalásait nem kevésbé hátráltatták, és az ország többi, hü rendeinek is botrányt okoztak és rossz példát szolgáltatottak. 5. § A mi ugyanis, a miképpen Ő császári és királyi felségének kedvére nem lehet, éppen úgy Ő felsége sem emlékezhetik arra, hogy Ő felsége nekik a felhozott vallásukra nézve valami méltatlanságot okozott volna, vagy valamely templomot, avagy ennek jövedelmét (főképpen a saját ősi fekvőjóságukból) elvette volna. 6. § Ő császári felsége ezeknek</p></div><div data-bbox=)

nagy felháborodást és tiltakozást váltott ki a magyar protestáns nemesség körében.

A Bocskai-szabadságharcot lezáró bécsi béke^[21] (1606) és a Bethlen Gábor hadjáratait (1621, 1624, 1626) lezáró nikolsburgi,^[22] valamint az I. Rákóczi György vezette hadjáratot lezáró linzi^[23] (1645) békék mind az erdélyi vallásszabadság szellemében születtek. Az 1670-es évek elején a Habsburg udvar abszolutista törekvéseit egy erős rekatalizációs egyházpolitika támogatta. I. Lipót^[24] császár- király államminisztere, Kollonich bíboros egyházpolitikai programjában fogalmazta meg a magyarországi

a homályos követelésére nézve semmiképpen magát el nem határozhatja, főképpen azért, mivel úgy hiszi, hogy azok az új vallás gyakorlatának az előtérbe tolásában, az ország szabad városaival (a melyek a szent koronának és Ő császári felségének, mint nemes Magyarország királyának a tulajdonai) némileg összejétszanak. 7. § Minthogy pedig a császári és királyi szent felség, a boldog emlékü néhai felséges őseinek és elődeinek, úgy a római császároknak, mint a magyar királyoknak a példájára, a szentséges római katolikus hitet és vallást őszintén vallja és azt országában és tartományában is, főképpen e Magyarországon az annyi tévtanoktól és felekezetektől megisztitva, a mindenható Isten dicséretére és dicsőségére mindenütt felvirágoztatni és terjeszteni óhajta és uralkodói köteles tiszténél fogva azt tehetségéhez képest megoltalmazni és megvédelmezni törekszik: 8. § Ezért Ő szent felsége önkéntes elhatározásából és királyi teljes hatalmánál fogva, úgy Szent István királynak, a magyar nemzet apostolának, valamint a többi összes néhai felséges magyar királyoknak, az Ő felsége elődeinek az említett szent római katolikus hitre és vallásra vonatkozólag, bármely időben dicsőségesen és kegyesen kiadott és kihirdetett decretumait, végzéseit és cikkelyeit, éppen úgy, mintha azok a jelen levelébe szóról- szóra beiktatva és beírva volnának, eme különös cikkelyével kegyelmesen helybenhagyja és megerősíti: 9. § És hogy ezutánra, főképpen az ország közönséges gyűlésein és ennek fontos tárgyalásain, senki a vallástügyet a közös tárgyalások késleltetésére és félbeszakítására, bármely szín és ürügy alatt büntetlenül napirendre ne hozhassa, kegyelmesen megállapította és komolyan elhatározta, hogy az ilyen nyugtalankodók és új dolgok után kapkodók ellenében, a felséges néhai magyar királyoknak decretumaiban és cikkelyeiben megszabott büntetés szerint azonnal eljárjanak és azokat másoknakvaló példaadás végett multhatatlanul megbüntessék.”

[21] Az 1606. június 23-án I. Rudolf magyar király (1552-1612) és Bocskai István erdélyi fejedelem (1557-1606) között megkötött bécsi béke biztosította a magyarországi protestánsok szabad vallásgyakorlatát. A béke érvénytelenítette a XXII. törvénycikket. (V. ö. www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1606_junius_23_a_becsi_beke/)

[22] II. Ferdinánd magyar király és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem között 1621. dec. 31-én megkötött nikolsburgi békében megerősítették a bécsi békében (1606) biztosított vallásszabadságot. Az 1622:2. tc. előírta, hogy sem a király, sem a földesurak vallásgyakorlatában senkit nem szabad akadályozni és befolyásolni. A továbbiakban kiemelendő az 1622. évi 2. törvénycikk 16. §-a, amely a magyar nemzet egységét kifejező Szent Korona őreinek vallási hovatartozásáról rendelkezett. A törvény értelmében a „mindkét vallást követők közül” kellett választani azokat. A koronaörök kötelesek voltak egymás vallási meggyőződését tiszteletben tartani: „Tizedik föltétel. Hogy a király ő felsége az ország koronáját, az 1608-ik évi koronázás előtt kelt 4-ik és koronázás után kelt 16-ik cikkelyhez, meg az Ulászló király decretumba foglalt feltételekhez és ugyanezen Ulászló király 1492. évi decretuma 3-ik cikkelyéhez képest semmi okból avagy keresett szín alatt, semmi törekvéssel és mesterkedéssel az országból ki nem viszi és ki nem viti, hanem az országlakók régi szokása és szabadságai értelmében, bizonyos, a maguk kebeléből, a két vallást követők közül (utriusque religionis seculares) egyértelemmel megválasztott és arra kirendelt világi személyekkel az országban őrizteti.” (<https://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/jogforrasok/torvenytar/item/406-corporis-juris-hungarici>)

[23] Az 1645. dec.16-án III. Ferdinánd magyar király és I. Rákóczi György erdélyi fejedelem között megkötött linzi békében megerősítették a bécsi és nikolsburgi békékben biztosított szabad vallásgyakorlatot. A béke jelentősége vallási szempontból jelentősebb volt a korábbi békéknél, mivel a protestáns vallású jobbszárú számára is biztosította a szabad vallásgyakorlatot. (V. ö. www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1645_december_16_a_linzi_beke/)

[24] I. Lipót magyar király 1657. április 2. és 1705. május 5. között uralkodott.

protestantizmus teljes kiirtását: „Magyarországot előbb rabbá, aztán koldussá, végre katolikká teszem.”^[25] Az 1671–1681 közötti gyászévtizedben üldözött és jogfosztott magyarországi protestánsok segítségére siettek a nyugati protestáns hatalmak.

A magyarországi protestánsok üldöztetését lezáró 1681-es soproni országgyűlésen elfogadott törvényeket^[26] – bizonyos korlátok között – az erdélyi vallásszabadságot figyelembe véve fogalmazták meg. A főurak magán vallásszabadsága mellett a közrendűek nyilvános vallásgyakorlatát csak az artikuláris helyeken engedélyezték. Az egy évtizeddel később megjelent *Explanatio Leopoldina*^[27] diplomában különbséget tettek a magyarországi protestánsok nyilvános és magánjellegű vallásgyakorlása között.

IV. A VALLÁSSZABADSÁG KÉRDÉSE A 16–17. SZÁZADI EURÓPÁBAN

1. A vallásszabadság a *cuius regio eius religio* elv tükrében

Az 1532-es nürnbergi vallási békeszerződés a tervbe vett egyetemes zsinatig szabad vallásgyakorlatot adott a németországi protestánsoknak. V. Károly német-római császár a katolikus és protestáns oldalt kibékítésén fáradozott, amikor 1548-as augsburgi birodalmi gyűlésen kiadta az *Augsburgi Interimet*. Ezt a hitvallást azonban egyik fél sem volt hajlandó elfogadni. Az 1552-ben tető alá hozott passauai szerződés a protestánsoknak szabad vallásgyakorlatot engedélyezett. Ez a szerződés az 1555-ös Augsburgi vallási béke^[28] elfogadásáig élt. Az augsburgi vallásbékét I. Ferdinánd német-római császár jelenlétében fogalmazták meg és hirdették ki. A *ius reformandi* felhatalmazta az adott fejedelem-ség vagy tartomány urát arra, hogy vallási kérdésekben döntsön. Itt került kihir-

[25] Kollonich Lipót (Komárom, 1631. október 26. – Bécs, 1707. január 20.) horvát-osztrák származású magyar gróf, bíboros, esztergomi érsek, a 17. századi Magyarországon az ellenreformáció vezéralakja, az abszolutisztikus berendezkedés egyik legfőbb képviselője volt.

[26] Az 1681. évi vallásügyi törvények (1681. XXV. és XXVI. tc.), amelyek Lipót 1681. november 9-i leiratán alapultak. A leirat a bécsi béke (1606) és az 1608. évi törvények vallásügyi rendelkezéseinek érvényét megerősítette. Elvileg a szabad vallásgyakorlatot biztosította. Visszalépés volt a bécsi és a linzi békéhez képest, számos korlátot állítottak e jog érvényesítése elé. A jobbságságot gyakorlatilag kirekesztették a szabad vallásgyakorlatból. A nyugat-magyarországi részeken artikuláris helyeket jelöltek. Ez vármegyénként 2–2 olyan helységet jelentett, ahol a protestánsoknak templomot, iskolát és parókiát építhettek. A keleti országrészekben a szabad királyi és bányavárosokban, a protestánsok engedélyt kaptak saját költségükön új templomok építésére. A rendelet egyik sarkalatos pontja alapján az elűzött lelkészek és iskolamesterek visszatérhettek az országba és gyakorolhatták hivatásukat. (V.ö. <http://lexikon.katolikus.hu/E/Explanatio%20Leopoldina.html>)

[27] I. Lipót császár és magyar király 1691. ápr. 2-án kiadott rendelete, az 1681. és 1687. évi országgyűlés vallásügyi törvénycikkeinek értelmezéséről. A magyarországi protestánsok részére nyilvános vallásgyakorlatot csak az artikuláris helyeken engedélyez. A nem artikuláris helyeken a protestánsok részére csak a magán vallásgyakorlat engedélyezte. (V.ö. <http://lexikon.katolikus.hu/E/Explanatio%20Leopoldina.html>)

[28] Az augsburgi vallásbékét 1555. szeptember 24-én írták alá.

detésre a *cuius regio eius religio* (aki a föld azé a vallás) elv, amelynek értelmében a terület lakói a földesúr vallását kötelesek voltak követni és felvenni. Az egyezmény csak a választási lehetőséget biztosította az adott keresztyén vallás gyakorlásában és csak egy adott területen, de nem a vallások együttélésének tükrében. A vallási békébe csak a katolikus és a lutheránus vallást foglalták be. A lutheránusoknak vallásszabadságot biztosítottak az egész Német-Római császárság területén.^[29] Azok a protestáns felekezetek, akik nem fogadták el az egyezményt, kivándorolhattak az adott területekről. Az egyezmény értelmében az egyházi fejedelem a későbbiekben vallást cserélhetett, de az ország vallását nem változtathatta meg. Ez volt a *reservatum ecclesiasticum*. Németországban a felekezeti megosztottság a birodalmi jog szintjén nyert legitimációt. A vallási egyezmény az 1648-as vesztfáliai békéig határozta meg a nyugat-európai vallási arculatot. A reformátusok csak ekkor nyertek szabad vallásgyakorlatot.

2. A svájci vallásszabadság Zwingli Ulrich és Kálvin János reformátorok tevékenységében

a) Zwingli Ulrich (1484–1531) és a svájci vallásszabadság
Zwingli Ulrich a svájci reformáció elindítójaként az igehirdetésben és az úrvacsorai tanokban vezetett be újításokat. Reformátori tevékenysége során Zürich városa áttért a protestantizmusra. Az egyháztörténészek és teológusok szerint ellensége volt minden vallási kényszernek. A Szentírást tekintette a hit mércéjének és ennek tükrében tiszteletben tartotta a vallásszabadságot és a lelkiismereti szabadságot.^[30] A svájci kantonokban a katolikus és a protestáns felek közötti viták idején a polgári kormányzat megtiltotta minden vallási üldözést és megkülönböztetést. Ezt pecsételik meg az 1529-es marburgi vallási egyezményben. A lutheránusok felé mutatott tolerancia nem érvényesült az anabaptistákkal szemben. Szigorú törvények elfogadása után kimondták az anabaptisták szabad üldözését és kiirtását.^[31]

A svájci kantonok vallási különbözősége és politikai nézeteltérései vallásháborút robbantottak ki 1529-ben, amely 1531-ig tartott. A svájci kantonok között kiújuló vallásháborúkból résztvevő Zwingli Ulrich is ezt az utat választotta. A kappeli csatában (1531) halt hősi halált a protestantizmus védelmében.

b) Kálvin János genfi reformátor (1509-1564) és a svájci vallásszabadság
A svájci katolikus és reformált kantonok több éves hadakozás után békét

[29] Luther Márton (1483–1546) szászországi reformátor, wittenbergi tanár fogalmazta meg a vallásszabadságtekintetében azt, hogy a császárnak, mint világi hatalmasságnak kérés engedelmeskedni, de az Istenhez tartozó dolgok előnyt élveznek az ő életében. A hit dolgainak megítélésében szerinte nem a püspökök, a zsinatok és a pápa az illetékesek, hanem az egyén szabad hitbéli meggyőződése és döntése. A szabad egyénnek két dologban van jogosultsága: ítélkezni az egyházi tan felett és az igehirdetőt megválasztani. (Warga, 1906, 44.)

[30] Warga, 1906, 64.

[31] Uo.

kötöttek 1531-ben. Ennek értelmében csak a két fél gyakorolhatja szabadon vallását. Kálvin János 1532-ben kiadta a Seneca *De clementia* című munkáját. Ebben a munkában a franciaországi üldözött hugenották védelmében a vallási toleranciát szorgalmazta. I. Ferenc francia királytól kegyelmet kért a francia üldözöttekre. A vallási szabadságról szóló nyilatkozatában hitet tett a tolerancia fontosságáról és nélkülözhetetlenségéről: „...azért, mert a szabadság címe alatt Isten iránti engedetlenség és zabolátlan szabadság fordul elő, nem kell sem nekünk lemondanunk a szabadságról, sem másokat megfosztanunk tőle...”^[32]

Számos kritika és vád érte Kálvint teológus kortársai részéről. Azzal vádolták meg, hogy a tolerancia iránti elkötelezettsége szinte teljesen eltűnt, miután Genfben egyházi és társadalmi státusza megszilárdult. Kálvinnak a toleranciája megmaradt azok irányába, akik a Szentírás alapján fogalmazták meg teológiai és erkölcsi tanításait. Azokkal szemben, akik a Szentírástól és az ő tanításától eltérő fejtegetéseket terjesztettek, teljes mértékű intoleranciát gyakorolt.

Kálvin és Hieronymus Bolsec francia orvos közötti incidens is erről szólt. Bolsec szembement Kálvin kettős predestinációs tanával és nyilvánosan kritizálta őt. Kálvin kezdeményezésére a városi magisztrátus a genfi egyházi tanács véleményét figyelembe véve 1551 októberében letartóztatta Bolsecet és hosszú tanácskozás után száműzték őt Genfből és Svájcba.^[33] Egy másik hasonló eset a Jean Trolliet-féle ügy volt. Kálvin nem engedte, hogy Trolliet lelkészi szolgálatot végezzen. A kialakult konfliktus 1552 júniusában csúcsozott ki, amikor Trolliet panaszt tett a tanácsnál Kálvin prédikációival kapcsolatban. Az *Institutioban*^[34] kidolgozott kálvini predestinációs tant kritizálta. Kiemelte, hogy a predestinációs tant elfogadva Istent hibáztatjuk a bűn miatt is. Kálvin a tanácshoz egy memorandumot nyújtott be, amelyben megvédte magát az ellene indított vádakkal szemben. A tanács egy hosszúra nyúlt vizsgálódás és vita után Kálvin tana mellett foglalt állást. Kinyilvánította, hogy az *Institutioban* kidolgozott predestináció tana a Szentírás alapján áll. Trolliet visszakozott, majd beismerte tévedését. A tanács elmarasztalta állításaiért és kötelezte a predestináció tan elfogadására.

Genf város történetében a vallásszabadság egyik legvitatottabb esete Szervét Mihály pere volt. Az 1553-ban Szervét Mihály spanyol orvos ellen lefolytatott perrel és kivégzésével Genf városa az intolerancia fellegvárává vált. Kálvin János oroszlánszerepet játszott ebben.^[35] A Genfben uralkodó viszonyokat ecseteli Henry Kamen brit történész: „A kálvinista fegyelem szigorát a kiközösítések száma is mutatja, melyek az 1551 és 1554 között eltelt négyéves időszak alatti 80-ról csupán az 1559-es esztendőben 300 fölé emelkedtek.”^[36] Kálvin genfi *Rendtartásának*

[32] Vári, 1906, 18.

[33] Van't Spijker, 2003, 89.

[34] Kálvin János genfi reformátor *Institutio* c. művének 1536-os kiadásáról volt szó.

[35] Van't Spijker, 2003, 89.

[36] Kamen, 1967, 51-52.

(1541) bevezetésével és a *Declaratio orthodoxae fidei de sacrae Trinitate* (1554) című munkájának megjelentetésével a genfi vallási intolerancia képviselőjévé vált. Művében kifejti azt a gondolatát, hogy a tolerancia nem más, mint az eretnekségek megtűrése. Meggyőződése szerint az eretnekségek tanainak megtűrése Isten elleni bűntett, mivel azok Isten tanítása ellen szólnak. Az eretnekségeket ki kell irtani, mert azok megrontják és meggyalázzák az emberi és isteni jogot egyaránt.^[37] Kálvin János reformátor társa, Théodore de Bèze a klasszikus görög nyelv professzora *De haereticis a civili magistratu puniendis* (Az eretnekeknek a polgári felsőbbtség általi büntethetőségéről) című művében a tolerancia ellen szállt síkra. A toleranciát az ördög művének tekintette és fennhangon hirdette, hogy gyökerestül kell kiirtani azt, mint az ördög művét.

Sebastian Castellio a Servet-per és annak kivégzése miatt 1554-ben megjelentette a *De haereticis an sint persecuendi* című művét. Az eretnekek elleni üldözések és a vallásszabadság nevében szállt síkra. A vallási toleranciát értelmezte. A toleranciáról értekezve azt állította, hogy „az igazságot keresni és kimondani úgy, ahogy gondoljuk, soha sem lehet bűn. Senkit sem lehet valamely meggyőződésre rákényszeríteni, mivel a meggyőződés szabad... azok a dogmák, melyekért a keresztények egymást kölcsönösen kiátkozzák és öldöklük, önmagukban véve meglehetősen közömbösek s nem javítják meg az embereket. A lelkiek felett való ítélkezés nem tartozik az emberekre, hanem egyedül csak Istenre.”^[38]

A vallási tolerancia védelmezőjeként vált ismertté a nyugat-európai országokban.^[39] Néhány évvel később Bernben, 1566-ban kivégeztek egy másik eretneket, Valentini Gentilist. A svájci vallásszabadságot és vallási toleranciát csak évszázadok múlva sikerült megvalósítani és eltörölni a kivégzéseket.

3. A németalföldi szabadságharc és a vallásszabadság kérdése a 16–17. századi Németalföldön

Az 1568-ban kirobbant németalföldi szabadságharc Orániai Vilmos herceg vezetésével részeredményeket hozott. A részben felekezeti színezetű szabadságharc 1648-ig tartott. A németalföldi szabadságharcosok büszkén hirdették a tolerancia gondolatát. Az eléggé vérzivataros, vallásháborús időszakban a tolerancia gondolatát azonban csak elviekben sikerült megvalósítaniuk.^[40] A gyakorlatban a vallási tolerancia és szabadság a németalföldi egyházakban és társadalomban nem létezett. A vallásszabadságot csak a cinizmus szintjéig tudták megfogalmazni.^[41] A németalföldi protestáns szabadságharcosok

[37] Jean Calvin, *Declaration pour maintenir la vraye foy que tiennent tous chrestiens de la Trinite des personnes en un seul Dieu. Contre les erreurs detestables de Michel Servet Espagnol. Ou il est aussi montré qu'il est licite de punir les heretiques: et qu'abon droit ce meschant a este execute par justice en la ville de Geneve.* (Geneve, Jean Crespin, 1554).

[38] Guggisberg, 1997, 45.

[39] Van't Spijker, 2003, 89.

[40] Pettegree, 1996, 182–198.

[41] „From the very beginnings of the Revolt 'toleration' was always a slogan which could be exploited

a városok és falvak templomainak elfoglalása után a katolikusok iránt intoleranciával viseltettek. Ez az esemény képrombolással, templomrombolással és a katolikus misék betiltásával teljesedett ki.^[42] A vallási tolerancia és vallásszabadság Németalföldön csak a vesztfáliai béke (1648) elfogadása után lépett életbe.

4. A *ius reformati* és a vallásszabadság kérdése a 16–17. századi Angliában

Angliában 1534-től az anglikán valláson kívül tilos volt más vallás követése. A kiadott *Act of Supremacy* és a *Treasons Act* rendeletek VIII. Henrik királyt feljogosították arra, hogy elítéltesse és kivégeztesse Thomas More-t és John Fisher bíborost. Ez a politikai és vallási intolerancia folytatódott I. Erzsébet angol királynő uralkodása idején. Az 1559-es *Act of Uniformity* rendelet azokat a 16. századi politikai és vallási viszonyokat tükrözi, amelyek az akkori Angliát jellemezték^[43]. Az angol uralkodók politikai és jogi megnyilvánulásai egyértelmű jelzés volt az, hogy bárki szembeszegül akarattal az a vesztesek padján végzi. A 16. századi Angliában uralkodó intoleráns szellemiséget I. Erzsébet királynő uralkodói magatartása tükrözi a legjobban, aki 19 éven át fogva tartotta a katolikus unokatestvérét, Máriaát, Skócia királynőjét, majd 1587. február 8-án kivégeztette.^[44]

A 16–17. századi Angliának az intolerancia volt az ismertetőjegye.^[45] Angliának még sokáig várnia kellett a vallási tolerancia létrejöttére és annak gyakorlati alkalmazására.

with a high degree of cynicism by different religious groupings. In his Briefdiscourse addressed to Philip II. in 1566, the author, the Calvinist minister Franciscus Junius did not scruple to urge the king to extend religious freedom to his Calvinist subjects, citing among his reasons the obvious justice of the Calvinist cause, and fact that persecution was damaging to trade.” (Kossman – Mellink, 1974, 56–59.)

[42] „The Reformed moved swiftly to secure the best churches in those towns in Holland which had gone over to the Revolt. If the magistracy prevaricated, the Reformed usually pre-empted further discussion by cleansing the churches in renewed and carefully orchestrated waves of iconoclasm. This subsequent episode of church-breaking is much less well-known than the more spectacular events of the ‘Wonderjaar’, but, in the context of any discussion of the spirit of the Dutch Calvinism, equally significant. By the end of 1572 the small Reformed congregations had successfully commandeered the best churches in the principal rebel towns. The following year they achieved a further milestone, persuading the States of Holland to ban the Catholic mass altogether in areas held by the rebels.” Lásd Pettegree, *The Politics of Toleration in the Free Netherlands, 1572-1620.*” (V. ö. Pettegree, 1994, 160–180.) *Reformation and Revolt in the Low Countries*, szerk. Alastair Duke (London: Hambledon Press, 1990), 199–226.

[43] Lecler, 1960, I. 140.

[44] Walsham – Hatred, 2006, 57.

[45] „Toleration was, despite this, not a distinctive feature of the Anglican Church. The Catholic population, which at the outset of the reign was still a substantial proportion, was subjected to penal laws which grew in the intensity and ferocity as the reign went on the menace from Catholic Spain grew greater. Elizabeth may have claimed not to wish to set a window into men’s consciences, but the executions and repression suffered by English Catholics were a potent argument against the toleration of Protestants by Catholic powers in Europe. Under her 189 Catholics, the majority of them secular priests, were put to death, and some forty more died in prison. (...) Among the few on the Protestant side who opposed this policy is the surprising figure of John Foxe. (...) He was a rare apostle of liberty.” (Kamen, 1967)

5. Egyezmények és vallási ediktumok a franciaországi vallásszabadság jegyében

A tordai ediktum kihirdetése előtti években Franciaországot is a vallási intolerancia jellemezte. II. Henrik francia király az 1551-es *Chateaubriant*-i ediktumban megtiltott minden kapcsolatot a külföldi eretnekekkel és a külföldre menekült reformátusok vagyonának elkobzását rendelte el. Az 1559. április 3-án kiadott *Cateau-cambrésis*-i béke sem javított a protestánsok helyzetén. Mind az 1562 januárjában kiadott Saint Germain-en-Laye-i vallási ediktum, mind 1563-as Amboise-i ediktum rövid életűek voltak és nem garantálták az alsóbb társadalmi rétegek számára a vallás szabad gyakorlását.^[46] Az 1568-as tordai ediktum kihirdetése után, 1568. augusztus 18-án kitört a harmadik francia vallásháború. A vallási tolerancia és a katolikus vallási dogmától eltérő vallások elfogadása Franciaországban, teljesen ismeretlen volt. Ez a vallási intolerancia legjobban a Szent Bertalan-éji méészárlásban csúcsozott ki. Az európai történelemnek egyik legvéresebb eseményén, 1572. augusztus 23-án IX. Károly engedélyével háromezer francia reformátust gyilkoltak meg.^[47]

A IV. Henrik által 1598. április 13-án kiadott nantes-i ediktum lezárta a 36 éve tartó vallásháborús korszakot. A 92 cikkely tartalmazta a reformátusok ellen indított peres eljárásokat és a vallásuk miatt bebörtönzöttek szabadon bocsátását. A reformátusoktól elkobzott javakat visszaszolgáltatta. A katolikusokat ugyanolyan jogok illetik meg, mint a reformátusokat és mindenhol gyakorolhatják vallásukat. A reformátusok a polgári életben ugyanolyan jogok illetik meg, mint a katolikusokat. A reformátusok nyilvános vallásgyakorlását korlátozták, a felsőfokú úriszékkel rendelkező birtokokon engedélyezték a tulajdonosnak, a családjának és a háza népének. Az alacsonyabb bíraskodási joggal rendelkező birtokokon csak a családnak engedélyezték a református vallás gyakorlását. A reformátusoknak politikai egyenlőséget engedélyeztek a katolikusokkal. Mindenféle méltóságot, tisztséget és közhivatalt betölthettek. Az 1648-ban elfogadott veszfáliai békében az augsburgi vallásbékét megerősítették. A református vallás is elismert vallás lett, és az 1624 előtti status quo helyreállt. Franciaországban XIV. Lajos 1685-ben a *Nantes-i ediktumot* törvényen kívül helyezte és a francia reformátusokat jogaitól megfosztotta. Az országot mintegy 200 000 francia református (hugenotta) kézműves, kereskedő és értelmiségi hagyta el és telepedett le Németországban, Angliában és Hollandiában. A francia protestánsok számára a 18. század közepén engedélyezték vallásuk szabad gyakorlatát.^[48]

[46] Papp, 2009, 323.

[47] Kamen, 1967, 133–141.

[48] Adriányi, 1975, 189–190.

6. Az intolerancia dominanciája a 16–17. századi Spanyolországban

Spanyolországban az 1567. január 1-jén megjelent királyi rendelet kihirdetésével elkezdődött a spanyol birodalom területén élő keresztény mórok (moriscók) vallási és kulturális szegregációja. Granada területén megtiltották az arab viseleteket és a fürdők használatát. Az 1568 karácsonyán fellázadt moriscókat Kasztília déli részeibe telepítették egy asszimilációs terv alapján. A sikertelen kísérlet után 1609. április 4-én hozott államtanácsi döntés értelmében a moriscóknak az országból történő kiűzését célozták meg. A mintegy 300 000 moriscó kitelepítése 1611 márciusában valósult meg.^[49] A 16. századi spanyol inkvizíció irgalmatlanul üldözte és irtotta nemcsak a moriscókat, hanem a protestáns vallásúakat is. A más kultúrák és vallási csoportok iránti intolerancia miatt a 16–17. századi Spanyolországból teljesen eltűntek a nem katolikus vallásúak és az idegen kultúrájú népcsoportok, ismeretlen fogalom volt a vallási tolerancia és a vallásszabadság.

7. A vallás-és lelkiismereti szabadság megteremtése a 16–17. századi Lengyelországban

A vallásszabadság és tolerancia tekintetében az Erdélyi fejedelemség mellett Lengyelország ért el komolyabb áttörést. A lengyelországi vallásszabadság alapjait a Jagelló-ház egyik prominens személye, II. Ágost király fektette le. Bölcsességével és megfontoltságával éberen őrködött az általa létrehozott vallásbéke fölött.^[50] A lengyelországi lutheránusok, kálvinisták és a cseh-morva testvérek 1570-ben megkötötték a *Sandomierz Konkordatumot*, amelyben kölcsönös tiszteletről és jogegyenlőségről biztosították egymást. A vallási egyezmény nagyban hozzájárult az interregnum idején fenntartott vallási béke és politikai rend létrehozásához és biztosításához. Az általános konvent által 1573. január 28-án elfogadott Varsói Konföderációs megállapodással a politikai és vallásjogi békét biztosították az országban. A megállapodásban lefektették az alapvető vallás-és lelkiismereti szabadság jogokat.^[51] A vallási egyezményben minden lengyel

[49] Rawlings, 2006, 79.

[50] Tazbir, 1973, 90.

[51] „In such circumstances the nobility assembled in Warsaw in January 1573 for the purpose of determining the conditions required for the maintenance of peace during the interregnum. At the top of the list was religious tolerance, which was the to protect the nation against a split on grounds of faith, the Warsaw Confederation adopted a policy of status quo, that is keeping the privileges which the Reformation had achieved in fact. The resolution admits the existence of wide differences between the different Christian faiths in Poland In order to avoid the strife which this might cause 'such as we clearly observe in other realms, the members of the Confederations swore on their own and their descendants behalf to keep peace, never to spill blood for difference of faith or church and never to invoke against each other penalties of confiscation, infamy, imprisonment or banishment. If higher authority were to resort to any such penalties, the signatories undertook not only to abstain from supporting it, but to oppose actively any attempt at tusing force religious grounds. The resolution of the Confederation granted to the nobility effective religious freedom. It guaranteed to Protestants equal access to all offices, dignities and emoluments.” (Tazbir, 1973, 91.)

nemesnek felekezeti megkülönböztetés nélkül állami hivatali tisztséget biztosított. Garantálta a vallások szabad gyakorlását, a gyülekezés jogát, a teológiai művek szabad kinyomtatását és terjesztését.

V. ÖSSZEGZÉS

Az Erdélyben kihirdetett vallásszabadság és vallási tolerancia egyedülálló volt a 16. századi Európában. Nem volt többé államvallás, a fejedelmi hatalom fölötté állt az egyháznak, de nem volt joga különbséget tenni közöttük. Erdélyben nem érvényesült az a területi elv, amelyet 1555-ös Augsburgi Békében hirdettek meg. A városokban és a falvakban több felekezet élt együtt. A terület földesura nem szólhatott bele jobbágycsoportok vallási hovatartozásába. Mindenki maga döntött vallásáról és annak gyakorlásáról.

Az Erdélyi fejedelemség politikai és egyházi életét 1690-ig a tordai vallásszabadság szellemisége hatotta át. Az erdélyi alkotmányosság és jogrendszer egyik alappillére az etnikailag és vallásilag sokszínű 16–17. századi Erdélyben is a vallási tolerancia, a nemzetek közötti kölcsönös tisztelet és a multikulturalitás volt.^[52] Az 1595-ös gyulafehérvári országgyűlésen elfogadott és kihirdetett *recepta religio* rendszere törvényes kereteket biztosított az erdélyi vallások együttélésének és a különböző tanítások tiszteletben tartásának: „Az mi a religio dolgát nézi, végeztük országul, hogy az recepta religio, tudnillik catholica sive romana, lutherana, calvinistica et ariana libere mindenütt megtartassanak.”^[53] A 17. század második felében az ember természetes jogairól értekeztek politikai és gondolkodók, filozófusok és jogtudósok. Egyre többen emeltek szót a vallási tolerancia és a vallásszabadság érdekében. A vallási tolerancia eszméje hatotta át munkásságukat. Közülük kiemelkedett Samuel Pufendorf jogász és John Locke politikai gondolkodó.

Samuel Pufendorf, a neves jogász bibliai idézetekkel alátámasztva fejtette ki azon gondolatát, hogy minden embernek joga van a vallása megválasztásához és annak szabad gyakorlásához. Szembe ment a középkori egyház tanításával, amely megszabta és előírta az egyén vallási hovatartozását és vallási életét. Új tanításával hirdette, hogy az egyházi vagy világi felsőbbségnek nincs joga beleszólni az ember vallási meggyőződésébe. Az általa hirdetett vallásszabadság csak elméleti kérdés maradt.

[52] „Only in Transylvania the local parliament acknowledged (in 1568 and 1571) the co-existence of four denominations enjoying equal rights, namely the Catholics, Lutherans, Calvinists and Unitarians. This made it the only country in Europe, except Poland, where the Antitrinitarians (called Unitarians in the case) were tolerated in the XVI-th century.” (Tazbir, 1973, 92.)

[53] Szilágyi, 1876, 2. köt., 877.

John Locke híres munkája, az 1689-ben kiadott *Levél a vallási toleranciáról*^[54] csupán filozófiai megközelítése volt a vallásszabadságnak. A vallásszabadság kérdésének gyakorlati megvalósítása elmaradt. Az erdélyi és lengyelországi vallásszabadsághoz és vallási toleranciához hasonló eredmények a nyugat-európai államokban csak a 18. század végén születtek meg, a francia forradalomnak az emberi jogokról szóló nyilatkozatában. Az erdélyi vallásszabadság kihirdetését és gyakorlatba ültetését a nyugati politikai és egyházi körökben nem ismerték. Az Oszmán és a Habsburg Birodalom közé beékelődött Erdélyi fejedelemségben Európa nyugati részeit messze megelőzve, elsőnek mondták ki a négy vallás szabadságát és egyenjogúságát, megteremtve ezzel az alapvető emberi jogokat.

IRODALOM

- Adriányi Gábor (1975): *Az egyháztörténet kézikönyve*. München.
- *Albam Juliam ad diem decimumquintum mensis Januarii anni praesentis congregatorum conventu publice relectae, intermixtis etiam constitutionibus sub eadem diaeta editis. Varadini: apud Abrahamum Kertesz Szenciensem, MDCLIII [1653].*
- Borsos Sebestyén (1855): Világnac lett dolgairól írott krónika. In: Mikó Imre: *Erdélyi Történelmi Adatok*, 1. köt. Kolozsvár.
- *Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae Eidem Annexarum. Ex Articulis ab Anno Millesimo Sexcentesimo Qinquagesimo Quarto, ad praesentem huncusque Millesimum Sexcentessimum Sexagesimum Nonum conclusis excerptae. Michaellem Szentyel Veres-egyházi, Claudiopoli. MDCLXIX (1669)*
- Crespin, I. Jean (1554): *Jean Calvin, Declaration pour maintenir la vraye foy que tiennent tous chrestiens de la Trinite des personnes en un seul Dieu. Contre les erreurs detestables de Michel Servet Espagnol. Ou il est aussi montré qu'ilest licite de punir les heretiques: et qu'abon droit ce meschant a este execute par justice en la ville de Geneve. Geneve.*
- Duke, Alastair (1990): *Reformation and Revolt in the Low Countries*. Duke. London: Hambledon Press.
- *Approbatae constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum, ex articulis ab anno millesimo quingentesimo quadragesimo ad praesentem huncusque millesimum sexcentessimum quinquagesimum tertium conclusae, compilatae; ac primum quidem per dominos consiliarios revisae, tandemque in generali dominorum regnicolarum, ex edicto... principis... Georgii Rakoci... in civitatem. Varadini, 1653.*
- Guggisberg, H. R. (1997): *Sebastian Castello 1515–1563. Humanist und Verteidiger der religiösen Toleranz im konfessionellen Zeitalter*. Göttingen.
- Kamen, Henry (1967): *The rise of the toleration*. New York, McGraw-Hill.
- Király Béla (1975): *The Sublime Porte, Vienna, Transylvania and the dissemination of Protestant Reformation in Royal Hungary, Tolerance and Movements of Religious Dissent in Eastern Europe*. (szerk. Király Béla,) New York, Columbia University Press.
- Kossmann, Ernst Heinrich – Mellink, Albert Frederik (szerk.) (1974): *Texts Concerning*

[54] Locke, 2006, 75.

the Revolt in the Netherlands. Cambridge, Cambridge University Press.

- Lecler, Joseph (1960): *Toleration and the Reformation*, 2 kötet. (ford. T. L. Westow) London. Longmans.
- Locke, John (2006): *An Essay Concerning Toleration and Other Writings on Law and Politics 1667-1683*. (szerk. John R. Milton, Philip Milton.) Oxford, Clarendon Press.
- Papp Imre (2009): A francia vallásháborúk és a nantes-i ediktum. In: *A kora újkor története*. (Poór János szerk.) Osiris Kiadó, Budapest.
- Pásztori Kupán István (2009): Teokratikus tolerancia? A tordai vallásbéke teológiai üzenete. In: *Keresztény magvető*, 115. évf. 2. sz., Kolozsvár, 252–286.
- Péter Katalin (2006): Tolerancia és intolerancia a 16. századi Magyarországon. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 7/2, 73–83.
- Pettegree, L. Andrew (1994): Coming to Terms with Victory In: Andrew Pettegree, Alastair Duke és Gillian Lewis. (eds.): *Calvinist Church-building in Holland, Calvinism in Europe, 1540-1620*. Cambridge University Press.
- Pettegree, L. Andrew (1996): The politics of Toleration in the Free Netherlands, 1572–1620. In: Ole Peter Grell – Bob Scribner (eds): *Tolerance and Intolerance in the European Reformation*. Cambridge, 147–168.
- Pokoly József (1904): *Az erdélyi református egyház története*. I. köt. Budapest.
- Rawlings, Helen (2006): *The Spanish Inquisition*. Oxford.
- Szilágyi Sándor (1876): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, 1875–1899. 2. köt. Budapest, MTA Könyvkiadó Hivatala.
- Tazbir, Janusz (1973): *A State Without Stakes: Polish Religious Toleration in the Sixteenth and Seventh Centuries.*, (ford. A.T. Jordan) Warszawa:, Panstwowy Instytut Wydawn.
- Van't Spijker, Willem (2003): *Kálvin élete és teológiája*. Budapest, Kálvin.
- Walsham, Alexandra (2006): *Charitable Hatred: Tolerance and intolerance in England, 1500-1700*. Manchester University Press.
- Warga Lajos (1906): *A keresztyén egyház történelme*, II. Sárospatak.
- Zsilinszky Mihály (1881): *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve*. I. köt. A reformatiótól a bécsi békéig. (1523–1608). Budapest.

Weboldalak:

<http://lexikon.katolikus.hu/R/római%20kúria.html>

<http://lexikon.katolikus.hu/I/inkvizíció.html>

https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_878/

www.real-r.mtak.hu/473/

http://www.rubicon.hu/magyar/oldal/1437_szeptember_16_a_kapolnai_unio_letrehozasa/

<http://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=60400022.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D16>

<http://lexikon.katolikus.hu/E/Explanatio%20Leopoldina.html.ö>